

ՀԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏՈՀՄԱՅԻՆ ՍՈՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՈՒ ԱՍՏՎԱԾՆԵՐՈՒ ԶՈՇԸ¹⁾

ՅԵՍԱՌՆԱԿԱՆ ՄԵՑԱՂԸ

Տյառնական մատաղը կտարբերեր ուղղութեան ու գոհութեան մատաղներեն: Տյառնականը կղոհվեր անձի մը հաջողութեան կամ ձեռնարկի մը բարի վախճանին համար, զոր անձ մը կանխալ կխոստանար Աստուծո կատարել: Այս խմաստով գոհ մատուցանելը քրիստոնէութենէն ալ հին է, ու խոստացված մատաղ մը ըլլալուն համար անոր դանցառութիւնը կհալսասարեր երդմնադանցութեան, որ շատ մեծ հանցանք էր: Հին ժամանակ Տյառնականի

սուաջին օրերը կնկատվին Կարապետի տունը ու Աշխարհամատան կերակիրն օրը: Հովհաննէս պատմաբան կաթողիկոսը կը պատմէ, որ Աստուծո նահատակը ուխտած էր Սբ. Գեորգի տոնին օրը Տյառնական պատարագ մատուցանել նոխազ մը գոհելով: Տյառնականի սովորութիւնը դոյութիւն ունէր հին հրեաներուն քով, որոնցմէ թերեւ անցաւ Հայաստան: Հին Հունաստան, Հռոմ ունէին այս մատաղը:

ՆԵՋԵՑԵՆԼՈՑ ԽՆԾԵՐ

Քաղաքակիրթ թե վայրենի բոլոր հին ազգերը սովոր էին ննջեցելոց հիշատակին համար հասարակաց ճաշեր սարքելու:

Այս նպատակով սարքված հրեական ճաշերու դոյութիւնը կիմանան Յրեմիա մարգարեին «Մուգի հացի» ու «Միթարութեան բաժակ»-ի ակնարկութիւններէն:

«Եւ մեռելի մը վրայով միթարութիւն տալու համար սուգի հաց պիտի չըբաժանեն ու անոնց հայրերուն ու մայրերուն համար միթարութեան բաժակը անոնց պիտի չխմցեն» (Յրեմիայի մարգարութիւն Գլ. ԹԶ — 7):

Հեթանոս Հայաստան նույն սովորութեան կհետեւէր: Ասոր սուաջին օրինակը կտեսնենք Մաժան քրմապետին գերեզմանի շուրջ կատարված հոգեհանգստեան հաւաքումներէն ու հասարակաց ճաշերէն,

որոնք տեղի կունենային Տիգրան թագավորին հրամանով: Մաժան քրմապետին Բագրինն ու անոր շուրջ սարքված հոգեհանգստեան ճաշկերույթները տեղի ունեցած էին հայոց Սոյեմոս կամ Սոյերով թագավորներուն հրամանով (ըստ քննական տեսութեան), քանի որ այս երկուքը թագավորեցին 140-էն մինչեւ 216 թվականներուն միջև, այսինքն Սորենացիին ավանդած Տիգրանին (ոչ աշխարհակալը) շրջանին 151—193 ՔՅ): Իսկ եթէ անպատճառ Տիգրան անուն թագավորի մը փախադինք վերադրել Բագրինին հիմնարկութիւնն, այդ պարագային կրնանք Տիգրան 7-րդը ընդունել իբրեւ եղբայր Մաժան քրմապետի, որ թագավորած է Քրիստոսէ վերջ 60—61 թվականներուն: Այս Տիգրանը Հրեաստանի Հերովդէս Մեծի թոռան որդին էր ու հայոց Տիգրան անուն կրող թագավորներուն վերջինը: Սորենացիին ալ իր պատմութեան մեջ

¹⁾ Սկիզբը տես «Էջմիածին», հունվ.-փետր., 1946 թ.:

Մաժանի եղբայրը «Տիգրան վերջին» կան-
վանե, երբ կրսե. «Յորում պատմէ ի մեհե-
նիցն պաշտամանց, վերջին Տիգրանայ ար-
քայի հայոց պատուալ զգերեզման եղ-
բօրն իւրոյ Մաժանայ քրմապետի ի բաղ-
նացն աւանի, որ ի Բագրեւանդ դաւառի,
Բագին ի վերայ դերեզմանին շինեալ, զի
թ զոհիցն ամենայն անցաւորք վայելեացն
եւ ընդունիցին հիւրք երեկօթիք» (Տես
Խորենացիի Պատմութիւնը Բ. մաս, էջ
311) :

Ննջեցեալներուն հողմուն չամար
սարքաված այս ճաշը միակ վատտն է հե-
թանոս Հայաստանի սովորութեան: Հեթա-
նոսական այս սովորութիւնը ասկիւ աղնը-
վացալ քրիստոնեութեան շրջանում: Հա-
յաստանայց եկեղեցին ալ որդեգրեց այս
հին սովորութիւնը:

Թովմաս Արծրունին իր «Պատմութիւն
տանն Արծրունեաց» գրքին մեջ (9-րդ
դար) կ'պատմե, որ Արծրունայց Գաղիկ
թագաւորը իր հանգուցալ Գուրգեն եղ-
բոր հոգու համար պատարագներ ու դե-
նումի զոհեր կ'մատուցանէր ամեն տարի
(Թովմաս Արծրունի, «Պատմ. Տանն Արծրու-
նեաց», էջ 323—324):

12-րդ դարում հայ պատմիչ մը՝
Մատթեոս Ուռհայեցին՝ իր պատմութեան
մեջ կ'հիշէ, թե զոդ Վասիլի մահվան առ-
թիւ մատաղներ մորթիւցան:

Ներսէս Շնորհալին իր «Ընդհանրա-
կան»-ին մեջ հայոց մատաղին մասին խոսե-
լով կը գործածէ «զի դաղատան կերակրե-
լով ողորմութիւն դացն նոքա յԱստու-
ծոյ» բառերը: Մտեհաննոս Օրբելյան իր
«Պատմութիւն տանն Միսական» գրքին մեջ
(13-րդ դար) կ'հիշատակէ Պենտեկոստեի
օրը և միաբաններու սարքած հոգեհան-
դատեան զուարակներուն ու գաւնուկներուն
ճաշերը, որոնք աղքատներու ու կարոտ-
յալներու պէտք կ'լրացնէին (էջ 361—362):

Հոգեհանգստեան ճաշերը հին ժամա-
նակները տեղի կ'ունենային դերեզմաններու
շուրջ. այսպէս կ'ընէին եղիպտացիները ու
հրեաները ու այսպէս ըրաւ նաև հելլեն
Ալեքիսը Պատրիկեսի մահվան առթիւ:

նույն ըրաւ նույնպէս Մեծն Ալեքսանդրը
Դարեհ Կողոմանոս թագաւորին համար:
4-րդ դարում հռոմեացիք, անաիոքցիք ու
Փոքր Ասիո քրիստոնյաները հոգեհանգստ-
յան ճաշերը եկեղեցիւ ու դավիթներուն
մեջ կը սարքէին:

Հայկական հեթանոսութեան օրերուն
հոգեհանգստեան ճաշերը դերեզմաններուն
շուրջ կ'կազմակերպէին: Հայաստանի քր-
իստոնեութեան շրջանին այս սովորու-
թիւնը պահպեցալ, հետեւելով մյուս քր-
իստոնյաներու սովորութեան ու սույն
ճաշերը Տյառնական ճաշերուն նման կը
սարքէին եկեղեցիներուն ու դավիթներուն
մեջ, ինչպէս կ'ըլլայի Շնորհալին «Ընդ-
հանրական»-ին մեջ:

Տաթևացին կ'պատմե, որ վանքերու
կամ եկեղեցիներու դավիթին մեջ այս տե-
սակ ճաշերը հարմար չըլլալով սկսան դե-
րեզմանի շուրջ ճաշել, որովհետև սույն
ճաշերին ընթացքին սեղանին նյութն էին
մանդեններ, արմալքներ ու դինին, որ
կտրեցներ կոշականները, որոնք լալալին
ճայներով կ'երգէին նման հեթանոսական
օրերուն սովորութեան պատմելով նաև
ննջեցալներուն առաւելութիւնները: Կոշ-
ականները, ընդհանրապէս, կըլլային աղ-
քատ ու թշվառ հրաւիրյալները, ինչպէս
որ Արծրունին իր պատմութեան մեջ կա-
վանէ, որ Գաղիկ թագաւորին հոգեհա-
ցին մեջ ներկա էին «աղքատաց», «որբե-
րու», «այրիւններու», «տնանկներու» ու
«տառապալաններու» դասակարգը:

Անասունը զոհին համար մորթիւն ա-
ռաջ խաչին առջև աղ կ'ընէին, կարգ մը
սաղմոսներ կ'երգէին ու նույն աղը անա-
սունին կ'երցնէին վերջ կ'մորթէին և կե-
ւիէին:

Գինիին սովորութիւնն ու երգերը հա-
յերե դատ ուրիշ ազգեր ալ ունէին:

Կարդեղոնացիներն ու ասորեստանցի-
ները ազատներու ժամին կ'գործածէին
դայն ու կ'աղարկէին: Գինիին սովորութիւնը
կատարյալ հեթանոսական էր: Հին հելլեն-
ները, ինչպէս որ տեսանք, մեռնէներու դե-

բեղմանի վրա կթափեին զայն, ինչպես որ ըրավ Աբելևս դյուցազնը, որ Պատրուկլեսի մարմինը այրելու ատեն անոր խարույկի շուրջը գետինը կթափեր ու մեռյալին հոգին կկոչեր (տես Հովհաննիս Բեթսաեանի էջ 416):

Հայ կիները ունեին իրենց մասնավոր անջնջյալներու օրը, որ կանխամբեր «Խաչի ուրբաթ»։ Այս սեղանին կմասնակցեին միայն կիներու դասակարգը։ Այդ օրը հանդուցյալի ազգականները ճաշի կհրապիրեն իրենց սեռակիցները, որովհետեւ կանանց համար սովոր չէր հասարակաց ընդհանուր կոչանքներուն մասնակցել, բացի չքավոր այրիներէն, որոնք կրնային միայն աղքատներու հետ հոգեհանգստյան ճաշերուն երթալ։

Հայ կիներու այս մասնավոր ճաշի սովորութիւնը մեզ կախմովե Հովհաննիս Նրզնկացին։

Կովը թրք մատաղ սեղան չէր բերվեր։ Հին հայերը կովը կը նկատեին իբր խոր խաւարի մեջ բնակվող «վիշապակերպ» կենդանի մը։

Ներկիւմ չափկիթներու դործածութիւնը շատ հին է։

Հին Եգիպտոսի, Հունաստանի ու Հռոմի մեջ դարնան սկիզբը աստվածներու ծագումնաբերութիւնն իբր խորհրդանշան արդաստնութեան։

Պարսկաստանի ու Հնդկաստանի մեջ ձուռն նմանական կը համարվէր ու աշխարհի ստեղծման ամանութեանց հետ կապված էր անոր ալ ամանութիւնը։ Հրեաները համարէին իրենց պատեքին մեջ կը ճաշէին, իսկ պարսիկները՝ ձուռն գունավորելով իրարու կրծքային։ Եվրոպան եւ հիններէն ժառանգեց այս սովորութիւնը։ Միջին դարուն այլազան կրօնական նկարներով ու գործերով զատկի ստիթին ձուռն կներկայէին Եվրոպայի մեջ։

Հայեր ալ այս սովորութեան հետեւած են ու կարմիր համակիթ դատկի սիրական սովորութիւնը դարձաւ։

Տաթևացին իր քարոզութիւններէ մեջ կարմիր ձուռն խորհրդանշան կնկատե ու բո-

լոր աշխարհի հետ կհամեմատե հետևյալ ձևով։ Ձուռն կնմանի բովանդակ աշխարհին։ Անոր կեղևը կնմանի երկնքին, մաշկը կնմանի օդին, սպիտակուցը ջրին ու դեղինը՝ երկրին։ Գալով համակիթ կարմիր ներկով դունավորելու սովորութեան՝ այս կնշանակե, թե բոլոր աշխարհ Քրիստոսի արյունով գնդեցաւ ու երբ կարմիր ձուռն ձեռքներէս առնենք, մեր փրկութեան համար քարոզած կամ աղոթած կըլլանք։

Հեթանոսական ու հրեական սովորութեան հայ մատաղները պետք էին անպայման որձ ըլլային, կենդանին դոհելու առջ աղ կերցնելու սովորութիւնը տեղի կունենար նաեւ հին հրեաներուն քով։ Նախապէս կզոհվէր տարիքոտ ոչխարը, բայց հետո գառնուկը նկատվեցաւ դոհի հարմարագույն կենդանին։ Հայր ու հրեան զոհի արյունով կներկայէին իրենց սեմերը, ինչպես որ հրեան իր զոհերէն բաժին կհաներ դետացիներուն, հայն ալ զոհի բաժին կուտար իր հեթանոս ընդմերուն ու քրիստոնյա քահանաներուն։

Շատ մը գիծերով հայկական հին սովորութիւնները կնմանին հրեական սովորութիւններուն։ Հեթանոսութիւնը շատ դժուարացաւ բաժնիլ Հայաստանին ու անոր ինչ-ինչ սովորութիւնները պահպանեցաւ հայոց մեջ։

Ձահի կենդանին որձ ըլլալէ առաջ պետք է ըլլար սպիտակ ու անոր դուռը ու մարմինը պաճուճանքներով կզարդարէին։

Լատիններն ալ ունեին իրենց կարգ մը ինքնահատուկ սովորութիւններ։ օրինակ՝ Սբ. Ագնեսի հիշատակին մեջ կծանոթանանք, որ պատարագը դեռ չավարտած երկու ողջ գառնուկներ եկեղեցւո սեղանի վրա կդրվէին, կօհնակին ու անկի վերջ անոնց բուրդէն կշինվէին իրենց եկեղեցիներուն եմիւրոնները։

Բարեկենդանի խախճանքը մնացորդ է հին աղբիւրու ունեցած հին հաճոյալի սովորութիւններուն, որոնք աստվածներու նմանութեամբ հատուկ օրեր ունեին։ Այն օրերուն մեջ կրնային համարձակորեն առնն տեսակ գեղարվեստներ գործել։ Այս կար-

գլխի տոնակատարութիւնները հին հռոմեացիոց «սատուռնական» ու հունաց «դիոնիսական» ըսլած տոներն էին: Այս տոնական հանգիստները փոխվեցան քրիստոնեութեան բարեկենդանին:

Մանդակունին հայոց բարեկենդանը կնկարարէ մեծ պահոց մտնելէ առաջ տնդի ունեցած բազմաճոխ սեղանները բացատրելով, ուր ամեն տեսակ որկրամոլութիւն, արեքցութիւն ու շրայութիւններ տնդի կունենային, որոնք կզերազանցէին ուրիշ առթիւ եղած բոլոր մյուս խրախճանքները: Հայոց մեջ բարեկենդանը կտեւէր անընդհատ երկու շաբաթ:

Պահք պահելու սովորութիւնը հին հրեական սովորութիւն մըն է ու դատաւորաց ժամանակէն ի վեր կգործածվեր Հրեաստանի մեջ:

Շաբաթվա երկու օրերը պահք պահելու սովորութիւնը ևս հրեական էր: Հրեաները միայն շաբաթական երկուշաբթին ու հինգշաբթին պահք կպահէին, մինչ քրիստոնյաները այս օրերը փոխեցին չորեքշաբթին և ուրբաթին, նվիրադրօնելու համար Հիսուսին մատուցելու ու մահւման հիշատակները:

Ծոմ պահելու սովորութիւնն ալ առնւում է Սուրբ Գրքին: Ծոմ բառը առնւում է երբայական «ծոմ» ու ասորական «ծոմա» հոմանիշներէն: Հրեաները ունեին միօրյա, երեքօրյա ու յոթօրյա ծոմի կանոնները:

«Թաղաւորաց»-ի մեջ (բ) կկարդանք.

«Եւ անոնք Սաւուղի համար ու անոր որդուն՝ Հովնաթանի համար և Տիրոջը ժողովուրդին համար ու Իսրայելի տան համար սուգ բռնեցին ու լացին ու մինչեւ իրիկուն ծոմ բռնեցին անոնց սուրով իյնալուն համար» (Տես Գլ. Ա.):

Եսթերի գրքին մեջ կկարդանք.

«Ինծի համար ծոմ պահեցի՛ք, գիշեր ցերեկ երեք օր մի՛ ուտեք ու մի՛ խմեք» (Գլ. Դ.):

«Առաջին Թաղամորաց»-ին մեջ գրւում է.

«Եւ անոնց ցակոթները առին ու Հաբակի

մեջ ծառին տակ Թաղեցին ու 7 օր ծոմ պահեցին» (Տես Գլ. ԼԱ.):

Այս վկայութիւնները ցույց կտան, որ ծոմի գաղափարը հրեական է: Հայոց մեջ երկար ծոմեր պահելու սովորութիւն մ'ալ ընդունված էր: Լուսավորիչին համար կարսոմվի, որ բոլոր իր կյանքին մեջ քառասուն օրեր ծոմ պահած էր (Ագաթանդեղոս):

10-րդ դարուն աւրոյդ Մովսես անուն ճշմարտի մըն ալ քառասուն օր ծոմ պահելու հիշատակութիւնը կընէ Ասողիկ:

Երբեմն ալ հայ ժողովուրդը Թագավորի մը մեղքերուն համար պահք կպահէր: Փակասոս բյուզանդացին կպատմէ, որ երբ Արշակ Թագավոր հիմնեց Արշակաւան քաղաքը Մեծ Ներսէս զայն ապաշխարութեան հորդորեց:

Հին հայկառայայնները սովոր էին նաեւ թշնամյաց հարձակումներուն դեմ պաշտպանվելու համար երկնից օգնութիւնը խնդրել մասնավոր պահքեր պահելով: Աս ալ հրեական սովորութիւն մըն էր: Մնացորդացին մեջ (Բ) կկարդանք, թե հրեաներուն Հովնաթան Թագավորը ասորոց զարստյան լուրը առնելով բոլոր ժողովուրդին հրամայեց պահք բռնել: Հայոց մեջ ալ նման օրինակներ կան:

Երբ անգամ մը մարդու թները վրթանես կաթողիկոսին ժամանակ սկսան ասպատակել Հայաստանի մեջ, Հայրապետը հրամայեց պահք պահել ու Աստուծոյ օգնութիւնը խնդրել:

Վարդանանց ժամանակ ալ եկեղեցի պահքի հրավեր կարդաց ժողովուրդին:

Նվիրական գործերը հաջողութեամբ կարգադրելու համար սովորութիւն կար նախապէս պահք բռնել: Կիրակոս ճշմարտորդ Թագոս ասաքյալին նշխարները գտնելու տենչանքով 30 օր պահք պահեց. ուրիշ առթիւ մ'ալ ամբողջ չորս ամիսներ պահք պահեց նույն նպատակի համար:

Մեր նախահայրերը, երբ անգամ մը փարեցան քրիստոնեութեան, ջանադիր եղան անոց բոլոր կանոնները ու եկեղեցու

օրենքները պահելու, նույնիսկ հաճախ
կռվելու զորավոր թշնամիներու դեմ:

Երբ անգամ մը Իվանն Մեծ իշխանին
որդին՝ Ալադը, Թաթար զորատերին բա-
նակը դնաց, իրեն առջև բերին «սուրբ»
ու «անսուրբ» անասուններու միսեր ու շի-
ճուկ ձիու կաթ: Թաթարները սկսան մեծ
ախորժակով ուտել ու խմել, բայց Ալադ
ու իր ընկերները ուտելի հրաժարվեցան,
պատասխանելով որ քրիստոնյաները սովոր
չեն այսպիսի կերակուրներ ուտելու (Տես
Կիրակոս Գանձակեցին):

Հին հայերը ունեին նաև բազմաթիվ
նախապաշարումներ: Կը հիշեմ անոցմե քա-
նի մը հատ միայն:

Եթե մեկը դիտվածով ծառն մը իյնա-
լով մեռնի ու կամ ծառի մը վրա կախվե-
լով անձնասպան ըլլար, այդ ծառը մեղա-
վոր չէր համարվեր, բայց լավ կըլլար, որ
ծառը խկույն կտրվեր, որպեսզի անոր
պտուղը ոչ-ոք ուտեր: Բայց եթե նույն
ծառին արմատն նոր մը բուսներ, անոր
պտուղը կրնար ճաշակելի համարվել¹⁾:

Եթե կիներ կամ քահանաներ որս ըն-
նեին, այդ որսը պետք էր չան առջև ձգել,
որովհետև անոնց նեղելի չէր արյուն թա-
փել: Բայց կնոջ մը կամ քահանայի մը որ-
սացած ձուկը ընդունելի էր, որովհետև
ձուկը անարյուն կենդանի մըն էր²⁾:

Հին հայոց հեթանոսական շատ մը սո-
վորությունները շարունակվեցան պահպա-
նելով քրիստոնեության ընթացքին ու սովորվե-
ցանք ասոնք թվել պարզապես հեթանոս

հայերու այլադան սովորություններուն վրա
լավագույն դադարաբան ունենալու համար:

Անասուններ զոհելու սովորությունը
մինչև այսօր պահպանված է հայերու մոտ:
Երբեմն օտար հեղինակներ կը վախազին
քննադատել հայկական այս հեթանոսական
սովորության շարունակությունը, մինչդեռ
նույն սովորության կը հետևին եկեղեցիներ-
ը մինչև միջին դար ըստ Կոնսթանդին³⁾:

Քրիստոնյա հույներ, լատիններ, վրա-
ցիներ ու ասորիներ, հար և նման հայ աղ-
ղին քրիստոնեության առաջին դարերուն
մեջ բազում անգամներ զոհեր մատուցած
են Աստծո: Բայց այս սովորությունը դադ-
րած էր իրենց մեջ միջին դարում ու հե-
տևաբար մոռացության ենթարկվեցա՞վ
բոլորովին: Հայաստանյայց Մայր եկեղե-
ցին, ինչպես շատ մը ուրիշ դեպքերու մեջ
ալ հնամենի սովորություններ պահած է,
զոհեր մատուցանելու այս սովորությունը
մինչև այսօր կը շարունակե դեռ պահել,
որմե կողմովին աղքատներն ու անկյալները:

Հեթանոսության անհետացումին վերջ
քրիստոնեությունը նոր դարագլուխ մը բա-
ցա՞վ Հայաստանի մեջ:

Այս շրջանին ունեցանք մեր այբուբե-
նը, մեր ծաղկալ գրականությունը ու ան-
բիծ և իդեալապաշտ բարոյական վերելքը,
որուն բարձրագույն հանգրվանին կհասնին
միայն այն ժողովուրդները, որոնք իրենց
մեջ կիսաքնն կրոնքի, հայրենասիրության
ու մտավոր արդյունավոր դարգացման եր-
բայկ սրբությունները:

1) Տես Դավիթ վարդապետի կանոնները:
2) Նույն:

3) Revue de L'Hist. de Religions, 1901.

